

PAVAO MARKOVAC (1903-1941) – MEĐURATNI GLAZBENI PROSVJETITELJ (UZ 80. GODIŠNJICU SMRTI)

NATAŠA LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ

Glazbena škola Pavla Markovca
Trg žrtava fašizma 9
10000 ZAGREB

UDK / UDC: 78.072Markovac, P.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/moxpjhwhrom>

Pregledni članak / Review Paper

Primljeno / Received: 4. 10. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 11. 2020.

Nacrtak

Pavao Markovac (1903-1941) pripada najaktivnijim kulturnim djelatnicima u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova. Nakon što je stekao doktorat iz muzikologije u Beču 1926, dolazi u Zagreb i do smrti 1941. razvija široku aktivnost kao glazbeni urednik na radiju, glazbeni publicist i kritičar, skladatelj, izvođač i voditelj amaterskih ansambala u okviru radničkoga pokreta kojemu se oko 1932. priključio. Njegovu je djelovanje uvijek bilo društveno angažirano, a iz općeg prosvjetiteljskog i didaktičkog preraslo je, slijedom lijeve političke opredjeljenosti, u prosvjećivanje radničke klase. Taj put prati se i u ovom članku kroz glavna područja djelovanja: znanstveno, radijsko i publicističko, skladateljsko i organizatorsko-dirigent-sko. U radu se daje cjeloviti pregled Markovčeva života i djela, a pozornost se usmjerava na njegov muzikološki doprinos i djelovanje, koje

je, kao što saznajemo čitajući iz njegovih napisa, bilo obilježeno marksističkim promišljanjem te sociološkim pristupom. Svojim radom Markovac zauzima ključno mjesto u hrvatskoj međuratnoj muzikologiji.

Ključne riječi: Pavao Markovac; harmonijski jezik; Modest Petrovič Musorgski; rana povijest hrvatskog radija; glazbeno-obrazovne emisije; demokratizacija glazbe; prosvjećivanje; marksistička kritika; društveno angažirane skladbe

Keywords: Pavao Markovac; harmonic language; Modest Petrovich Mussorgsky; early history of radio broadcasting in Croatia; music education radio programmes; democratization of music; spreading enlightenment; Marxist criticism; socially engaged compositions

Uvod – stanje istraživanja i polazište

Kada se danas piše o Pavlu Markovcu već se na prvom koraku nameću pitanja pristupa, aktualnosti i potrebe za obnovljenim pogledom na djelovanje i značenje

tog muzikologa, glazbenoga publicista i kritičara, koji je bio angažiran u zagrebačkoj sredini između 1926. i 1941. godine. Pitanja su opravdana mahom stoga što su dosadašnji radovi o Markovcu gotovo iscrpili prostor istraživanja.

U prvom redu to se odnosi na istraživački i publicistički rad Andrije Tomašeka, muzikologa koji je u rasponu od pola stoljeća, od 1957. do 2007, objavio o Markovcu nekoliko studija i monografiju, njegove izabrane tekstove i pronađene notne zapise skladbi. Radovi Tomašeka prvi su sustavno sabirali izvorima potkrijepljen životopis i publicističke napise, na kraju i skladateljski opus (vidi popis literature) te su već rano prikazali značenje Markovca kao publicista u hrvatskoj sredini, s tvrdnjom da su Markovčevi radovi »označili početak novog odsjeka u razvoju naše muzikologije i muzičke publicistike« i da su bili određeni marksističkim principima.¹ Pored istraživačke utemeljenosti i muzikološke ekspertize, Tomašekovi radovi s neskrivenim su simpatijama isticali tu ideološku usmjerenost Markovčeva djelovanja. U takvom su tonu pisani i rani publicistički napisi o Markovcu,² uz naglasak da je »bez ikakvih prethodnika u zemlji [...] on postavljao i rješavao krupna pitanja u problematici društvene uslovljenosti muzičkog razvoja«.³

Znanstveni skup o Pavlu Markovcu koji se održao 1978. (u povodu 75. godišnjice njegova rođenja) u organizaciji Razreda za muzičku umjetnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te objavljeni zbornik sa skupa⁴ pridonijeli su vrednovanju djela Pavla Markovca u širem muzikološkom kontekstu. Naime, rasvijetlio se njegov znanstveni muzikološki i skladateljski doprinos na temelju pronađene doktorske disertacije, popisa skladbi i nekoliko priloga dokumentacijske naravi (L. Županović), zatim njegov publicistički etnomuzikološki udio u istraživanju hrvatske folklorne glazbe (J. Bezić), kao i publicistički udio u povijesti glazbenog života hrvatske međuratne glazbe (K. Kos). Potom se pojasnila Markovčeva marksistička estetika kroz njegove napise o glazbi (S. Majer-Bobetko) i njegov društveno angažirani rad na mjestu urednika i pisca *Muzičke revije* (A. Tomašek), posebno njegovo poimanje stila u glazbi u kontekstu europske muzikološke znanosti (I. Supičić), te su iznesene njegove aktivnosti prosvjećivanja radničke klase u ulozu dirigenta amaterskih radničkih ansambala, glazbenog pisca i skladatelja (S. Zlatić). U smislu dosega pojedinih istraživanja i postavljene valorizacije, skup je prepoznat kao iznimno vrijedan u domaćoj muzikologiji.⁵

¹ Andrija TOMAŠEK: Predgovor, u: A. Tomašek (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1957, 5 i 9.

² Ivan CURL: Život i rad dra Pavla Markovca, *Kulturni radnik*, 4 (1951) 2, 102-106; Nikola HERCIGONJA: Sjećanje na Pavla Markovca, *Zvuk*, 5 (1959) 30, 453-456.

³ Nenad TURKALJ: Pavao Markovac i njegovo djelo, *Narodni list*, 9 (26-27. 7. 1953) 2518, 8.

⁴ Ivan SUPIČIĆ (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979.

⁵ Seadeta MIDŽIĆ: Znanstveni skup u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca, *Zvuk*, 25 (1979) 1, 98-100.

Bili su to poticaji za daljnju obradu Markovčeva opusa pa je 1988. u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i knjizi Razreda za glazbenu umjetnost i muzikologiju objavljen revidirani prijevod Markovčeve doktorske disertacije *Die Harmonik in den Werken M. P. Musorgski's (1839-81)*,⁶ sa stručnim osvrtima Lovre Županovića⁷ i Natka Devčića.⁸ Markovčevo publicističko djelovanje steklo je dodatnu vrijednost u knjizi Sanje Majer-Bobetko, koja ga kao predstavnika marksističke kritike smješta u kontekst međuratne kritike na hrvatskom jeziku.⁹

Nastavno na izneseno, ovaj će rad sagledati sva dosadašnja istraživanja, dopuniti nedovoljno istražene segmente i prikazati djelovanje Pavla Markovca kroz glavna i međusobno povezana područja: znanstveno, publicističko koje obuhvaća rad Markovca kao glazbenog urednika na radiju te kao glazbenoga pisca i kritičara, skladateljsko i organizatorsko-dirigentsko, usmjeravajući pozornost na prosvjetiteljsku intenciju kao konstantu. Članak će detaljnije istražiti Markovčev rad na radiju kao nedovoljno akceptiranu, a izuzetno važnu temu u povijesti hrvatske kulture, ali i kao bitnu kariku cjeline Markovčeva djelovanja. Iz publicističkih napisa rezimirat će se glavne postavke autorovih ideoloških promišljanja. Znanstveni rad, kronološki prvi, zasnovan je na analizi Markovčeve doktorske disertacije. Skladateljski rad, kao relativno recentna tema u hrvatskoj muzikologiji, predstaviti će se u glavnim crtama i s naglaskom na njegovu osnovnu usmjerenost, dok je s njim povezan organizatorsko-dirigentski aktivizam obrađen u kronološkom pregledu kao dio poglavlja *Životopis*. Sagledavanje cjeline Markovčeva djelovanja i posebna razrada njegova muzikološkoga rada potvrdit će njegovo značenje u povijesti hrvatske glazbe.

Životopis

Muzikolog, glazbeni publicist i kritičar Pavao Markovac rođen je u Zagrebu 5. travnja 1903. kao Pavel Ebenspanger.¹⁰ Prezime je Ebenspanger 1923. promijenio u Markovac, kojim se počeo koristiti već ranije. Služio se i pseudonimom Stjepan

⁶ Pavao MARKOVAC: Harmonijski jezik u djelima Modesta Petroviča Musorgskog (1839–1881), *Rad JAZU*, knj. 409, Zagreb: JAZU, 1988, 29-222. Disertaciju je u arhivu Muzikološkog zavoda Sveučilišta u Beču pronašao Lovro Županović, s njemačkog ju je prevela Eva Sedak, a redakciju je učinio Natko Devčić.

⁷ Lovro ŽUPANOVIĆ: Pavao Markovac (1903-1941) i njegova doktorska disertacija »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)« u svom vremenu i danas, *Rad JAZU*, knj. 409, 9-17.

⁸ Natko DEVČIĆ: Harmonijsko-analitički postupci u doktorskoj disertaciji »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)« Pavla Markovca, *Rad JAZU*, knj. 409, 19-27.

⁹ Sanja MAJER-BOBETKO: *Glazbena kritika na hrvatskom jeziku između dvaju svjetskih ratova*, Zagreb: HMD, 1994.

¹⁰ A. Tomašek prenosi nekoliko verzija datuma rođenja koji su zapisani u Markovčevim dokumentima, držeći kako je najbolje navesti ovaj, 5. travnja, koji je zapisan u Matici rođenih. Usp. Andrija TOMAŠEK: Borbeni Orfej, *Kaj*, 12 (1980) 4, 80 (dodatak); Isti: Za šačicu riže, u: Isti: *Pavao Markovac*:

Pavletić.¹¹ U Zagrebu je polazio gimnaziju i maturirao 1921. Klavir je učio privatno kod Izabele Catinelli te je 1918-21. polazio glazbenu školu Hrvatskoga glazbenoga zavoda (tada Hrvatskoga konzervatorija) kao učenik-frekventant. Od 1921. do 1926. godine studirao je muzikologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beču; među profesorima bili su Guido Adler i Robert Lach te iz kompozicije Hans Gál. Disertacijom *Die Harmonik in den Werken M. P. Musorgski's (1839-81)* stekao je doktorat iz muzikologije i titulu doktora filozofije 30. listopada 1926. Povratkom u Zagreb razvija intenzivnu glazbenu djelatnost.

Započeo je kao glazbeni urednik, prvi na tek osnovanoj Radiostanici Zagreb (osnovana je 15. svibnja 1926. kao prva u jugoistočnom dijelu Europe) krajem 1926. godine. Povremeno je nastupao kao samostalni pijanist ili korepetitor, izvodeći pored skladbi drugih autora i vlastite. Vjerojatno 1928. godine radi kao glazbeni urednik u tvornici gramofonskih ploča *Edison Bell Penkala*, a za njezina je izdanja priređivao i obradbe narodnih pjesama.¹² Niz takvih skladbi snimio je prateći za klavirom vokalne soliste ili sastave između 1928. i 1935. za *Edison Bell Penkala* i *His Master's Voice*.¹³ Neko je vrijeme vodio vlastiti antikvarijat muzikalija.

Istovremeno je započeo bogat publicistički rad kojim se intenzivno bavio između 1927. i 1941, objavivši više od 600 članaka u periodici: *Radio vjesnik* (1927), *Glazbeni vjesnik* (1927-28), *Hrvat* (1927), *Hrvatski narodni glas* (1927), *Jutarnji list* (1927), *Slobodna tribuna* (1927), *Savremenik* (1928), *Riječ* (1928-31), *Književnik* (1928-30, 1932-39), *Hrvatska revija* (1929), *Nova muzika* (1929), *Slobodni glas* (1929), *Muzičar* (1929-30), *Jugoslavenski autor* (1931), *Jugoslavenski list* (1931), *Književne novine* (1931), *Novosti* (1931-32), *Muzička revija* (1932), *Narodne novine* (1932), *Zvuk* (1932-33, 1936), *Almanah savremenih problema* (1933), *Naš kalendar* (1936), *Popularna biblioteka* (1936), *Kultura* (1937), *Nova riječ* (1937-39), *Čehoslovački zbornik* (1938), *Muzički glasnik* (1938-39), *Napredak* (1938), *Izraz* (1939-41), *La suda stelo* (1940) i *Trideset dana* (1940). Bio je urednik *Glazbenog vjesnika* (1927-28), a 1932. izdavao je i uređivao sa Zlatkom Grgoševićem mjesečnik *Muzička revija* (zabranjen nakon 6 brojeva). Radovi su mu dijelom skupljeni u knjizi *Izabrani članci i eseji* (Zagreb, 1957).¹⁴

Godine 1928. bio je zborovođa Hrvatskoga radničko-obrtničkoga pjevačkoga društva »Sloboda«. Nastupili su na Koncertu slavenskih gostiju u sklopu pjevačkog festivala u Pragu. Usporedno je aktivan u radu Hrvatskoga pjevačkoga save-

Sačuvana glazba, Zagreb: HDS – Cantus, 2007, 8; Isti: *Pavao Markovac. Čovjek i djelo*, Zagreb: Radničke novine, 1983, 11 i 165 (bilj. 5).

¹¹ Vidi napomenu A. Tomašeka u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 58.

¹² Glazbeni urednik bio je zajedno s Ivom Tijardovićem, ali godine u kojima su zajedno surađivali nisu usklađene. Usp. Koraljka KOS: Tijardović, Ivo, *Muzička enciklopedija*, sv. 3, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977, 575: »1929-33 direktor (sa P. Markovcem) muzičkog odsjeka tvornice *Edison Bell Penkala* u Zagrebu.«

¹³ Vidi popis u: A. TOMAŠEK: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*, 137-139.

¹⁴ A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1957.

za, a neko vrijeme na početku 1930-ih bio je tajnik Udruženja jugoslavenskih muzičkih autora.

Javno mu je djelovanje bilo društveno angažirano i prosvjetiteljski usmjereno. Slijedom svojega marksističkoga opredjeljenja, oko 1932. pristupio je radničkom pokretu kako bi razvio i proširio borbenu svijest putem masovnih pjesama, ali i kultivirao glazbu te u konačnici stvorio »novu«, »radničku kulturu«. Tada je počeo višestruko surađivati sa Savezom bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIČ) i Ujedinjenim radničkim sindikalnim savezom (URSS) te s Radničko kulturno-prosvjetnom zajednicom (od njezina osnutka 1936). Osnivao je i vodio amaterske pjevačke zborove i instrumentalne sastave za koje je skladao i aranžirao odgovarajuće skladbe, poglavito revolucionarne masovne pjesme (ujedno autor ili prevoditelj tekstova), organizirao kulturne djelatnosti među radništvom, održavao javna predavanja i pisao propagandne tekstove. Stekao je velik broj sljedbenika i suradnika. Od 1934. vodio je orkestar i zbor Radničkoga planinarskoga društva »Priatelj prirode« te je organizirao masovne koncerte, u biti političke manifestacije. Preveo je *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* Friedricha Engelsa (Zagreb, 1935; 1939²), krajem 1930-ih djelovao je u izdavačkoj kući Hrvatska naklada i u redakciji njezina časopisa *Izraz*, a 1940. bio je član Komisije za idejno-kulturni rad Agitpropa CK KPH.

Zbog politički lijeve opredijeljenosti i istaknute aktivnosti u okviru kulturne politike radničkoga pokreta uhitila ga je 31. ožujka 1941. banovinska policija i zatočila u logoru u Kerestincu. Potom je predan vlastima NDH-a; nakon neuspjeloga skupnoga bijega 13/14. srpnja pogubljen je (strijeljan) u parku Dotršćina u Zagrebu 17. srpnja 1941.¹⁵

Znanstveni rad

Markovac je bio treći poratni i najvjerojatnije četvrti po redu Hrvat doktor glazbenih znanosti.¹⁶ Njegova disertacija *Harmonijski jezik u djelima Modesta Petroviča Musorgskog (1839 – 1881)* bila je vrijedan doprinos znanstvenoj muzikološkoj literaturi o Musorgskom, iako – ostavši neobjavljena i nedostupna – nije postigla odjek.¹⁷ Revidirajući radnju za objavu u hrvatskom prijevodu, Natko Devčić napi-

¹⁵ Usp. ***: *Hronologija Radničkog pokreta i SKJ 1919-1979*, Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju, 1980, 237; A. TOMAŠEK: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*, 9.

¹⁶ Dvadesetih godina 20. stoljeća doktorat iz muzikologije na bečkom Sveučilištu stekli su i Božidar Širola (1921) s etnomuzikološkom temom (o istarskoj ljestvici) i Dragan Plamenac (1925) s muzikološkom temom (o Johannesu Ockeghemu). Po svemu sudeći, prvi hrvatski doktor muzikoloških znanosti bio je Josip Široki (1909), čija je disertacija zagubljena. Usp. L. ŽUPANOVIĆ: *Pavao Markovac (1903-1941) i njegova doktorska disertacija »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839-81)«* u svom vremenu i danas, 9 (bilj. 2).

¹⁷ Josip Andreis uvrstio je disertaciju u literaturu enciklopedijske jedinice o Musorgskom. V. Nikola HERCIGONJA (tekst) – Josip ANDREIS (djela i literatura): *Musorgski, Modest Petrovič, Muzička enciklopedija*, sv. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1974, 634.

sao je njezinu recenziju, odnosno analitički članak u kojemu je iznio svu izvornost, kao i nedostatke autorova rada.¹⁸ Kao opće pokretače Markovčeve znanstvene misli Devčić navodi promišljenost u metodologiji, sustavnost u izradi, originalnost u pristupu, oštroumnost u zapažanjima, lucidnost u zaključcima, naprednost (za ono vrijeme) u interpretacijama »koje pretpostavljaju i teoretsku spremu i istančanu slušnu prijemčivost«.¹⁹ S druge strane, Devčić ukazuje i na neke nedostatke, pogreške i nedosljednosti koje rezultiraju neujednačenošću radnje, što je i navelo Devčića na reviziju radnje. Ostanimo na doprinosu Markovčeva znanstvenog rada. Analizu je Markovac utemeljio prije svega na solo pjesmama i operama, smatrajući ih temeljnim u osobinama i razvoju harmonijskoga jezika Musorgskog, a na kraju ukratko na instrumentalnim djelima i zborovima. Svjestan problematike dovršavanja i revizije Musorgskijevih djela i njegova glazbenog jezika što je izazvalo i mnoge polemike u izvođačkom svijetu, Markovac izbjegava analize neoriginalnih i nedovršenih skladbi. Radnju je iznio u dva dijela: prvom – analitičkom, u kojemu analizira pojedine skladbe i drugom – sintetskom, u kojemu na osnovi analize iz prethodnog dijela zasebno razrađuje harmonijske fenomene. Kao najvažnije Markovčeve rezultate, koji čine ovu radnju relevantnom u hrvatskoj glazbenoteorijskoj i muzikološkoj struci, Devčić rezimira »zahvaćanje harmonijske komponente opusa Musorgskog u njezinom totalu«, »uočavanje dvojake uloge stupnjeva«, »cjelokupni tretman pitanja tonaliteta, a naročito fenomena njegova zamagljivanja«, zatim »prikaz kako Musorgski realizira određene atmosfere i situacije, te psihološke karakterizacije likova, lica i dramskih zapleta pomoću ansambla harmonijskih elemenata i postupaka«.²⁰ Osim toga, očit je pristup disonantnim suzvcima u »drukčijem, novom kontekstu – u vezi s procesom postupnog osamostaljenja disonance uopće, koja iz harmonijskog sredstva za postizanje napetosti pomalo prerasta u zvuk sam po sebi«,²¹ čime je autor pokazao »uočavanje ranih pojava osamostaljenja disonance«²² te je taj proces istaknuo kao »najavu kasnijih impresionističkih harmonijskih postupaka«.²³

Pored harmonijske analize koja je predmet disertacije, znakovit je povijesno-idejni kontekst u kojemu Markovac predstavlja Musorgskog. On je razrađen u *Uvodu* gdje Markovac daje odgovore na većinu pitanja na kojima će – pokazat će se kasnije – izgraditi svoje idejno djelovanje. Osnovno je polazište smjer realizma i važnost Musorgskog koji ga je u glazbi prvi razvio. No, važnost je prije dana idejnom usmjerenju nego povijesnoj poziciji s obzirom na to da će takva estetika biti ishodište

¹⁸ N. DEVČIĆ: Harmonijsko-analitički postupci u doktorskoj disertaciji »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)« Pavla Markovca, 19-27.

¹⁹ *Ibid.*, 26.

²⁰ *Ibid.*, 25.

²¹ *Ibid.*, 22.

²² *Ibid.*, 26.

²³ *Ibid.*, 22.

Markovčeve misli o smislu umjetnosti. Glavne su odrednice realizma »prikazivanje stvarnoga života«, okretanje »zanemarenoj pučkoj umjetnosti« i životu naroda, »ljepota više nije cilj umjetnosti: ona je u službi viših ideja i čovječnosti, i sve što njima služi može postati njezinim predmetom«, »ljepota se ne stvara prema apstraktnim zakonima; traga se za ljepotom stvarnosti«. ²⁴ Musorgski je, osim toga, »psiholog realista« jer, sukladno Dostojevskom, »svojom glazbom tumači bogat raspon čovjekove osjećajnosti i njegovih strasti, [...] duševna stanja...«. ²⁵ Na primjeru usporedbe ondašnje popularne talijanske opere i pojave Mihaila I. Glinke u ruskoj glazbi, potonjem daje prednost u njegovu očuvanju »autonomne vrijednosti glazbe neovisne od izvedbe koja treba da ostane sredstvom umjesto da se [...] nametne kao cilj«. ²⁶ Ulogu nacionalnog u glazbi promatra vezano uz realizam, ²⁷ posebnost Musorgskog je što koristeći rusku narodnu pjesmu i rusku crkvenu glazbu »nastoji omogućiti razvoj zakonima imanentnima tim melodijama«. ²⁸ U povijesnom kontekstu Markovac opisuje ruski krug glazbenika u kojemu je Musorgski izrastao, a u kompozicijsko-tehničkom ukazuje na to da »iznimno razvijena zvukovna fantazija i harmonijska invencija omogućuje mu za ono vrijeme nevjerojatan razvoj harmonijskog jezika«, sve do praga impresionističkog zvuka. ²⁹

Pojavu Musorgskog Markovac ne promatra kao osamljenu, nego u »organском razvojnom slijedu«; njegova je vrijednost »prije svega u načinu na koji se onima starima i istrošenima koristi za nove vrijednosti«. ³⁰ To, doduše, ne potkrepljuje posebnim primjerima i prikazima, ali se poziva na postavke svojega mentora Guida Adlera. Citira njegovu knjigu *Methode der Musikgeschichte* (Leipzig, 1919), a u literaturi navodi i *Der Stil in der Musik* (Leipzig, 1911). Sama znanost o stilu u glazbi tada je bila relativno mlada, ali je Adler kao utemeljitelj tzv. bečke muzikološke škole postavio težište na »sistematsko, metodološko proučavanje pojedinosti unutar općih razvojnih pojava i na utvrđivanje stilskih kriterija i pojmova«. ³¹ I Markovac je usvojio tu cjelovitost pristupa, postavljanje određene problematike, ciljanu i argumentiranu interpretaciju, što je izrazio u više kasnijih napisa koji se bave pitanjima stila u glazbi. ³² O toj problematici I. Supićić ističe: »Njegovi tekstovi [...] uvijek svjesno donose određen stav, ističu neke posebne aspekte predmeta

²⁴ P. MARKOVAC: Harmonijski jezik u djelima Modesta Petroviča Musorgskog (1839–1881), 29-30.

²⁵ *Ibid.*, 30.

²⁶ *Ibid.*, 31.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, 32.

²⁹ *Ibid.*, 33-34.

³⁰ *Ibid.*, 34.

³¹ Josip ANDREIS: Adler, Guido, *Muzička enciklopedija*, sv. 1, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, 9.

³² *Stil u muzici* (1932), *Muzika gotike* (1928), *Početak klasične muzike* (1929), *Muzika u 19. stoljeću* (1932), *Impresionizam u muzici* (1930). Vidi u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*.

kojim se bave, cilj im je da navodeći čak vrlo poznate činjenice upozore čitaoca na ono što njihov autor u *interpretaciji* tih činjenica smatra značajnim i važnim.«³³ Osim Adlerova utjecaja, u Markovčevim koncepcijama stila u glazbi očit je i utjecaj Anatolija Lunačarskoga, jednoga od ranih autora sociologije glazbe, u smjeru kojim se, naglašavajući društvenu uvjetovanost glazbe, Markovac uputio.³⁴

Povratkom u zagrebačku sredinu Markovac se više nije bavio znanstvenim radom. Prilagodio je svoje zvanje potrebama sredine. No, publicistički rad na primijenjen način produžuje znanstvene postavke koje je izložio u disertaciji. Odabir njezine teme i njezino povijesno-idejno tumačenje, kao i metodologija izlaganja ishodišta su na kojima će Markovac razviti publicističku misao.

Rad na radiju

Sve do članka »Dr Pavao Markovac, prvi urednik muzičkog radio-programa u Jugoslaviji« (1979),³⁵ radijskom djelovanju Pavla Markovca nije se posvećivala osobita pozornost. U spomenutom napisu novinar i Markovčev suvremenik Hrvoje Macanović³⁶ ukazao je na Markovčev pionirski doprinos radijskoj struci i demokratizaciji glazbe putem radija te je opisao obim i sadržaj njegova posla. Nakon toga i Tomašek mijenja istraživačku motivaciju i pogled prema tom Markovčevu razdoblju te ga u monografiji iz 1983. dodatno proširuje, dokumentira i vrednuje.³⁷ Važno mjesto Markovac dobiva i u *Prilozima za povijest radija u Hrvatskoj*,³⁸ a prema predloženoj periodizaciji njegovo vrlo angažirano sudjelovanje pripada godinama programskog i tehničkog uspona te međunarodne afirmacije zagrebačke radijske postaje između 1926. i 1928.

Vrijeme Markovčeva ulaska u uredničku ekipu radija u izvorima nije precizno dokumentirano, a u literaturi se alternativno navode godine 1926. i 1927. U službenom glasilu Radiostanice Zagreb *Radio vjesnik* imenom i prezimenom prvi se put spominje 21. siječnja 1927, uz najavu predavanja u rasporedu: »Dr. P. Markovac: M. I. Glinka« kao uvod u »Veće pjesama M. Glinke«. ³⁹ Kao korepetitor u rasporedu koji

³³ Ivo SUPIČIĆ: Markovčeve koncepcije stila u glazbi. u: I. Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 37.

³⁴ Usp. *Ibid.*, 73, 75-76.

³⁵ Hrvoje MACANOVIĆ: Dr Pavao Markovac, prvi urednik muzičkog radio-programa u Jugoslaviji, *RTV teorija i praksa* (Beograd), 1 (1979) 17, 53-66.

³⁶ Hrvoje Macanović (1904-1980) novinarstvom se počeo baviti 1923. godine, 1926. postao je prvi hrvatski profesionalni športski novinar u *Novostima*, prvi je u Hrvatskoj izravno radijski prenosio športsko natjecanje 1929. Usp. ***: Macanović, Hrvoje. *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*, 2020, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37807>> (30. 9. 2020).

³⁷ A. TOMAŠEK: *Pavao Markovac. Čovjek i djelo*, 24-25, 165 (bilj. 10).

³⁸ N. VONČINA: Radio Zagreb 1926-1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, u: Marko Lehpa-mer (ur.): *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, br. 13, Zagreb: Radio Zagreb, 1986.

³⁹ *Radio vjesnik*, 1 (16. 1. 1927) 18, 357.

je tiskan u *Radio vjesniku* pojavio se 8. ožujka 1927.⁴⁰ Prvi je potpisani tekst, onaj o Ludwigu van Beethovenu, u *Radio vjesniku* objavljen 20. ožujka 1927.⁴¹ No, Macanović svjedoči da je Markovac već u studenom 1926. bio zadužen u organizaciji glazbenoga programa za izravne prijenose (iako se njegovo ime nigdje ne navodi u tiskanom službenom glasilu).⁴² Treba uzeti u obzir da je Markovac na radiju mogao početi raditi nakon obrane svoje disertacije, koja se odvila u Beču 30. listopada 1926. I doista, prvi i jedini pisani trag kojim se može argumentirati njegov dolazak krajem 1926. objavljen je u broju od 11. prosinca 1926. u rubrici »Odgovori radiostanice na prispjele dopise«, kada potpisani »Dr. P. M.« odgovara slušatelju oštrim stavom na temu vezanu uz glazbu.⁴³ A tjedan dana prije, *Radio vjesnik* počeo je s objavljivanjem opširnog sadržaja opera kojih su prijenosi bili u planu.⁴⁴ Svi su ti tekstovi nepotpisani, ali pretpostavljamo da ih je pripremao Markovac.

Prije navedenih objava, od prvoga broja *Radio vjesnika* (18. rujna 1926) u rasporedima radijskoga programa glazba je prisutna putem koncerata, u studenom su počeli prvi izravni prijenosi opera, ali se ne navode posebna predavanja o glazbi ni imena autora ili urednika. Dolaskom Pavla Markovca to se stubokom mijenja. Markovac je isprofilirao kulturnu programsku politiku Radiostanice Zagreb, kojoj su ciljeve od početaka zacrtali njezini osnivači na čelu s ravnateljem Ivom Sternom po uzoru na radijske prethodnice u svijetu. Prema tim ciljevima, jedna od glavnih uloga radija bila je emitirati što više glazbe i omogućiti dostupnost »dobre glazbe« širokom krugu slušatelja, njihovo prosvjećivanje, povezivanje europskih naroda i stvaranje hrvatske glazbene tradicije. No, dok je za glavninu programskih voditelja glazba ostala na razini »užitka«,⁴⁵ Markovac je u svijesti imao mnogo kompleksniji zadatak.

Od samog početka svojega djelovanja jasno je iskazao usmjerena prosvjetiteljska načela. Prije svakoga isključivog oduševljenja mogućnošću demokratizacije umjetnosti, on je svakom stručnom i javnom djelovanju dodjeljivao kulturnu, društvenu i prosvjetiteljsku ulogu. »Pred nama je«, napisao je u tekstu »Opaske uz pitanje demokratizacije kulture«, doduše desetljeće nakon odlaska s radija, »dale-

⁴⁰ *Radio vjesnik*, 1 (6. 3. 1927) 26, 484.

⁴¹ Pavao MARKOVAC: Ludwig van Beethoven, *Radio vjesnik*, 1 (20. 3. 1927) 27, 517.

⁴² H. MACANOVIĆ: Dr Pavao Markovac, prvi urednik muzičkog radio-programa u Jugoslaviji, 62-63.

⁴³ »Dr. P. M. Imadete potpuno pravo. Preradba 'Nedovršene' u foxtrott jest barbarstvo. Fakat je, da smo se i sami nemalo začudili, kad smo tu ploču čuli. Već su i 'Tannhäuser' i 'Lohengrin' prerađeni u shimmy.« *Radio vjesnik*, 1 (11. 12. 1926) 13, 240.

⁴⁴ *Radio vjesnik*, 1 (4. 12. 1926) 12, 220-221.

⁴⁵ Npr. »[...] naš zadatak [je] da taj užitak [...] demokratizujemo. Glazba mora da bude za svakog. [...] Hoćemo da unesemo nešto radosti i zadovoljstva u sve domove. Hoćemo da ne sluša Beethovena, Mozarta, Schumanna, Mahlera i sve te druge samo maleni odabrani krug...« St.: O radu naše stanice uopće, *Radio glasnik*, 1 (24. 4. 1926) 2. Autor je vjerojatno osnivač i dioničar zagrebačke radijske postaje Ivo Stern, »čovjek izrazito kulturnih i umjetničkih afiniteta« i pristaša paneuropeizma. Usp. N. VONČINA: Radio Zagreb 1926–1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, 38, 79-80.

kosežni problem *demokratizacije* glazbe, umjetnosti, kulture uopće«, objašnjavajući kako se »kod nas površno i bez pojma o stvari prilazi problemu kako zainteresirati šire slojeve za umjetnost«. Smatrao je »da šire slojeve treba tek kulturno podignuti, sustavnim radom pripremiti za shvaćanje umjetnosti, a pogotovo glazbe«. ⁴⁶ Budući da je u godinama u kojima je članak objavljen Markovac idejno profilirao svoju borbu za »radničku kulturu«, a odavno više nije bio radijski djelatnik, u tekstu otvoreno zamjera što predavanja na radiju nisu obuhvaćala »problem kulturnog podizanja radnika«. U radničkom sloju Markovac je vidio novu, pravu, istinsku publiku, koja će uz sustavnu poduku postati nova umjetnička publika. Tim je bio u sukobu s prevladavajućim modelom apolitiziranog radija za slobodno vrijeme kojem je pak naginjalo Ravnateljstvo dioničarskoga društva Radio Zagreb u razdoblju od 1926. do 1940. Oni su demokratizaciju glazbe vidjeli ipak prije u dostupnosti glazbe u domovima pretplatnika, a ne u ideologiziranoj prosvjetiteljskoj koncepciji.

U tekstu »Situacija evropske muzike« Markovac objašnjava zašto se pojavila potreba za prosvjećivanjem društva »ispočetka«. Tu problematizira uzroke krize umjetnosti, gubitka duhovnih vrijednosti i umjetničkog djela kao vrednote u europskoj glazbi, što ih je sociološki gledao u uznapredovanoj industrijalizaciji koja je obilježila način života ljudi i njihov odnos prema umjetnosti te u minulom svjetskom ratu. Rat je »istaknuo socijalne razlike i uništio srednji stalež«, uslijed čega se »stala gubiti tradicija. Sve jači razvoj industrije otima tom gornjem sloju i posljednje vrijeme, ono što ostaje, treba mu za razonodu, a ne za koncentraciju. A svaka umjetnost zahtijeva krajnju koncentraciju«. U skladu sa svojim gledištima, Markovac novi put vidi u glazbi Slavena, povezanoj s pučkim slojem. ⁴⁷

Zato dvije godine nakon radijskih početaka, krajem 1928, Pavao Markovac glazbeni rad na radiju smješta u odgojnu problematiku. U članku pod naslovom »Problem muzičkog odgoja putem radija« glazbeni program postavlja u kontekst općega kulturnog značenja i svodi sve njegove dijelove na didaktičko područje: izvedbeni (koncertni), govorni koji ga prati te sam govorni dio. »Postoji«, piše, »jedinstvena mogućnost da ih se [ljude, op. N. L. Š.] odgoji izborom programa«. Upravo u tom području, smatra Markovac, moguće je provesti odgojni program putem radija u najširem opsegu, pa zbog toga odbacuje mogućnost da se program uređuje prema željama slušatelja, tržišnom ili nekom sličnom načelu, smatrajući kako urednici moraju preuzeti vodstvo i odgovornost. »Sustavno podizanje razine« postići će se jedino, naglašava, kvalitetnim izvedbama. Govorni dio koji često prati glazbeni pomaže slušatelju u orijentaciji prema glazbenom djelu; on treba, osim biografskih podataka, sadržavati i »stilističke i historičke momente«. Treći segment glazbenoga odgoja putem radija jest sam govorni dio koji, sustavno po-

⁴⁶ Pavao MARKOVAC: Opaske uz pitanje demokratizacije kulture, *Nova riječ*, 3 (1938) 92, 6.

⁴⁷ Pavao MARKOVAC: Situacija evropske muzike, *Riječ*, 27 (3. 10. 1931) 39, 10-13.

put jezičnih tečajeva, poučava najšire krugove »temeljnim glazbenim pojmovima i glavnim teoretskim elementima«. To je viši stupanj glazbenoga odgoja, smatra Markovac, koji predstavlja uvod u razumijevanje glazbe, razvija kod slušatelja osjećaj za stil i bit glazbenoga djela.⁴⁸ No, glazba treba stvoriti »aktivnog« slušatelja, treba ga, na tragu platonističkih ideja, uravnotežiti i postići pozitivne rezultate, što je Markovac, u skladu sa svojim idejnim uvjerenjima, izložio u radijskom predavanju »Tolstoj i muzika« 1928. godine.⁴⁹

Kao tzv. muzički referent Markovac je vodio brigu o cijelom glazbenome dijelu Radiostanice Zagreb, koji je imao pretežan udio u programu. Glazba se slušala uživo iz studija, s gramofonskih ploča, u izravnim prijenosima iz Zagreba ili drugih europskih gradova, a držala su se i obrazovna glazbena predavanja te govorni uvodi u određene koncertne programe ili prijenose. Osim što je uređivao izvedbeni glazbeni program, pripremao je i vodio je predavanja te je neka objavljivao u službenom glasilu radiostanice. Također je povremeno nastupao i kao pijanist – solistički ili u ulozi korepetitora. Dolaskom Markovca, glazbeni je program radija dobivao svoju tematsku osmišljenost, čime su se postavili temelji klasičnoga obrazovnog programa radija.

Nakon prve godine rada zagrebačke postaje, vodstvo objavljuje izvještaj o radu, a poseban izvještaj o glazbenom radu piše Pavao Markovac.⁵⁰ On ne iznosi samo suhu statistiku nego se dotiče i važnih pitanja programske politike radija, ali i glazbenoga života općenito te odgojnog i socijalnog značenja radija, u čemu iznosi svoje zadovoljstvo postignućem »širenja prosvjete u svim našim krajevima«. Prenio je glavne odrednice programa prema statistici, kao i vlastite uredničke stavove. Program je tako u prvoj godini obuhvatio sva znatnija djela klasičke i romantičke literature, ali i novije (u klavirskoj i violinskoj literaturi, dok u komornoj manje), posebno mjesto dodijeljeno je slavenskoj glazbi,⁵¹ a uvršten je i niz skladbi hrvatskih skladatelja. Uz njih svjesno ističe izvedbenu problematiku domaće glazbe (dostupna uglavnom u rukopisu, moderno pisana, skromnost literature) sa zaključkom da je potreban trud na tom polju, kao npr. u zbornoj glazbi koju posebno cijeni. Tu su i prijenosi iz inozemnih središta kojima se obogaćuje i nadopunjuje domaći program. Tome će se potom pridodati i prijenosi folklorne glazbe, što će Markovac također obuhvatiti u svojem osmišljenom radu.

⁴⁸ Pavao MARKOVAC: Problem muzičkog odgoja putem radija, *Riječ*, 24 (25. 12. 1928) 297, 6.

⁴⁹ Pavao MARKOVAC: Tolstoj i muzika, *Riječ*, 24 (1928) 220, 3-4.

⁵⁰ Pavao MARKOVAC: O glazbenom radu Radiostanice u prvoj godini, *Radio vjesnik*, 1 (15. 5. 1927) 36, 689-690.

⁵¹ U slavenskoj glazbi Markovac je vidio novi putokaz, što će obrazložiti u više svojih tekstova. Na koncertima na kojima je nastupao (u ulozi korepetitora ili solo) često je pozornost davao glazbi tzv. slavenskih naroda. Znakovito je da se u rasporedu koji je objavljen u *Radio vjesniku* ime Markovca za klavirom prvi put spominje u programu *Rusko veče* s djelima ruskih skladatelja (pratio je tenora Anatola Majmošenskog i neke je skladbe odsvirao solo). Bio je zapažen i koncert s djelima A. T. Grečanjina u jubilarnom tjednu 10. svibnja 1927, koji je Markovac priredio, vodio i interpretirao kao korepetitor.

Predavanja o glazbi činila su važan dio didaktičke uloge radija u prijenosu klasične glazbe u domove pretplatnika i u prosvjeđivanju novoga sloja koji je postao novi uživatelj umjetnosti. Krajem 1926. godine (prosinac) u *Radio vjesniku* počeli su izlaziti opširni prikazi sadržaja glazbeno-scenskih djela koji su pratili prijenose. Autor nije potpisan, ali pretpostavljamo da je taj posao preuzeo Markovac i nastavio ga tijekom svojeg angažmana na radiju. Prvo predavanje Markovac je održao 21. siječnja 1927. o M. I. Glinki.⁵²

Tijekom svojeg djelovanja na radiju, Markovac je održavao zasebna predavanja, ali nabrojat će se samo ona koja su potpisana (Dr. P. Markovac):

»Muzička predavanja. Ludwig van Beethoven«⁵³ 10. ožujka 1927, »Uvodno predavanje drži dr. P. Markovac«, prije prijenosa Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinski* iz zagrebačke Opere 11. rujna 1927, »O češkoj glazbi« 24. listopada 1927, prije koncertne večeri »Češka komorna glazba«, »O Haydnovom 'Stvaranju'« 18. studenog 1927, prije prijenosa iz Beča, »Tolstoj i muzika«⁵⁴ 15. studenog 1928, »O Schönbergovom 'Pierrot lunair-u'«, prije prijenosa iz Beča 5. studenog 1928. Prije prijenosa koncerta »Glazba gotike« iz Beča 20. lipnja 1928. održalo se »Predavanje o muzici gotike«; ono nije autorizirano, ali je Markovac poslije objavio istoimeni članak.⁵⁵ Članak o Prokofjevu objavljen je 16. listopada.⁵⁶ Bila su to uglavnom petnaestominutna predavanja.

U istom trajanju emisija Markovac je svaki tjedan, jedanput ili dvaput, govorio o glazbenim temama koje je povezo u cikluse. Ciklus »muzičkih predavanja« pod naslovom »Popularni prikaz muzičke historije« pokrenuo je 28. siječnja 1927. Potpisan je samo u rasporedu prve emisije (»Muzička predavanja. Dr. P. Markovac: Popularni prikaz muzičke historije«). Ciklus se održavao sve do početka listopada iste godine. Naslovi pojedinih emisija napisani su samo nekoliko puta na samom početku ciklusa: »Muzika starih kulturnih naroda« 9. veljače, »Muzika u srednjem vijeku« 11. veljače, »Glazba na početku srednjeg vijeka« 2. ožujka.⁵⁷

Ciklus »Tečaj muzičke historije« ili skraćeno »Muzička historija« krenuo je 14. listopada 1927. Autor nije spomenut u tiskanim rasporedima. Samo uz neke emisije ciklusa navedeni su naslovi: »J.-S. Bach« 21. studenog 1927, »Preteče Haydna i Mozarta uz muzičke primjere« 12, 23. i 28. prosinca, »Chr. W. Gluck. Uz muzičke primjere« 30. prosinca, ponovno »Preteče Haydna i Mozarta« 2. siječnja 1928, »J.

⁵² Tekst »Mihail Ivanovič Glinka« objavljen u: *Glazbeni vjesnik*, IX (1927) br. 2, 9-10 i br. 4, 35-36.

⁵³ Tekst »Ludwig van Beethoven« objavljen u: *Glazbeni vjesnik*, 1 (20. 3. 1927) 27, 517.

⁵⁴ Tekst »Tolstoj i muzika« objavljen u: *Riječ*, 24 (1928) 220, 3-4.

⁵⁵ Pavao MARKOVAC: *Glazba gotike*, *Književnik*, 1 (1928) 7, 252-255.

⁵⁶ Pavao MARKOVAC: *Sergej Prokofjev*, *Radio vjesnik*, 2 (1927) 5, 62.

⁵⁷ Početkom listopada (3. i 7. listopada 1927) predavanja uz klavirski nastup pod naslovom »Dr. Dragan Plamenac: Iz prošlosti klavira« održao je i Markovčev suvremenik i bečki kolega s Konzervatorija. Ne znamo je li Plamenac sudjelovao u emisijama ciklusa ili drugima i jesu li surađivali. Ime Plamenca navodi se 19. studenog 1928: »Proslava 100-godišnjice smrti Franza Schuberta. Uvodnu riječ govori Dr. Dragan Plamenac«. *Radio Zagreb*, 2 (1928) 27, 7.

Haydn« 16. siječnja, »W. A. Mozart uz muzičke primjere« 30. siječnja, 6. i 8. veljače, »L. van Beethoven« (»Uz muzičke primjere«) 13, 15. i 20. veljače i 12, 14, 19, 20. i 26. ožujka, »H. Wolf: Prigodom 25-god. njegove smrti« 22. veljače. Zadnja emisija ciklusa emitirana je 18. travnja 1928. godine.

Tada nastaje i zatišje u glazbeno-obrazovnim emisijama (nastavlja se glazba s gramofonskih ploča, koncertnih nastupa i iz izravnih prijenosa, uz koje se povremeno daju – sada kraći – sadržaji), a ime Markovca više se ne navodi. On, doduše, povremeno nastupa, uglavnom kao korepetitor ili kao zborovođa Pjevačkog društva »Sloboda« 23. i 29. kolovoza 1928. Postoji svjedočanstvo da je Markovac 1928. vjerojatno nastavio suradnju s radijem, ali ne više kao urednik.⁵⁸

Te godine, navodi se u biografiji, Markovac postaje urednik u tvornici gramofonskih ploča *Edison Bell Penkala*. Zanimljivo, upravo su se od kraja kolovoza 1928. neko vrijeme (isprva dvaput tjedno, a nakon toga povremeno do kraja 1928. i dijelom 1929) u radijskom programu emitirale »Muzičke zagonetke« – glazbeni primjeri s glazbenih ploča koje su slušatelji trebali prepoznati.⁵⁹ Početkom listopada 1928, nakon spomenute stanke, na radiju kreće novi ciklus predavanja »Muzički alfabet (Tumačenje temeljnih muzičkih pojmova)«, koji se emitirao do svibnja 1929. Autor i posebni naslovi nisu navedeni. Imenom su zabilježena dva njegova predavanja (spomenuta su gore: »Tolstoj i muzika« i »O Schönbergovom 'Pierrot lunair-u'«).

Sudeći prema tekstovima predavanja (objavljenim u radijskom glasilu ili kasnije), autor je nastojao približiti slušateljstvu teme koje su obuhvaćale povijesni pregled pojedinih razdoblja, neke nacionalne glazbe te skladatelje. Prvotno polazište navedenih ciklusa bio je »popularni prikaz muzičke historije«, ali očito je da je Markovac u predavanjima ostajao na visokoj razini stručnosti, njegujući sociološki pristup tumačenju razvoja glazbe. Njegova je metoda izlaganja naginjala cjelovitom prikazu, nastojeći obuhvatiti opći povijesni, socijalni i kulturni kontekst, a u slučaju skladatelja i životopis i pregled skladateljskog opusa te na kraju ulogu u razvoju europske glazbe. Problemski usmjeren, kod nekih je tema isticao obilježja za koja je smatrao da su odgojno poticajna, a često su bila povezana sa stvarnim životom. U tom je smislu vrlo zanimljiv prikaz Ludwiga van Beethovena u kojemu naglašava Beethovenovu ljudsku i umjetničku snagu, moć i volju za promjenom te ideju o bratstvu svih ljudi. Na primjeru skladateljeve biografije poučava da biografiju treba prikazati jednostavno, realistično i prirodno, što bliže i pristupačnije životima većine ljudi.⁶⁰ Na prikaz M. I. Glinke i njegova mjesta u povijesti ruske glazbe, primjerice, nadovezuje značenje Lisinskog u razvoju hrvatske glazbe.

⁵⁸ Usmeno svjedočanstvo Ive Arhanić, prema Nikola VONČINA: Radio Zagreb 1926–1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, 79.

⁵⁹ Mnogo elemenata upućuje na to da im je autor Markovac. Prema objavljenim rješenjima zadan je širok raspon primjera iz europske i domaće literature u koje su slušatelji trebali biti dobro upućeni.

⁶⁰ P. MARKOVAC: Ludwig van Beethoven.

Nakon Markovčeva odlaska, glazbeni program ne pokazuje takvu opširnu obrazovnu koncepciju, no govorno-glazbene emisije koje su se nastavile na kulturni angažman prvoga glazbenog urednika sadrže slično polazište, a to je »tumačenje« glazbe slušateljima u odabiru temeljnih djela glazbene literature. Tridesetih godina istaknut će se didaktički ciklusi, poput »Što treba da znade radioslušatelj o formi sonate ili simfonije« i »Orkestar, njegov sastav i instrumenti« (Žiga Hirschler, 1931), popularni prikazi skladatelja (Stanislav Stražnicki, 1938), predavanja o hrvatskome glazbenom folkloru (Božidar Širola) i dr. U socijalistički ustrojenoj državi nakon 1945. dogodila se gotovo slična prosvjetiteljska namjera kulturnog odgajanja novog, širokog sloja. Markovčev sljedbenik u obrazovnim radijskim emisijama bio je Slavko Zlatić, autor popularnih emisija za obrazovanje mladeži i nove publike.

Publicistički rad u tiskanim napisima o glazbi

Svojim je opsežnim publicističkim opusom, koji obuhvaća kritike koncerata i repertoarne politike, prikaze suvremenih hrvatskih skladatelja i ocjene njihovih djela (poglavito praižvedbe), eseje, studije i rasprave, tematski obuhvatio sociološke, stilske, estetičke, nacionalne i etnomuzikološke aspekte.

Kroničar hrvatskoga glazbenog života, intenzivno je pratio kompletan repertoar i njegovu recepciju u hrvatskoj glazbi, pa njegovi napisi ujedno predstavljaju i značajan povijesni izvor međuratnog razdoblja. Kao kritičar i urednik (*Muzička revija*) britko je izražavao beskompromisan stav zbog kojeg je često izazivao sukobe te je bio dosljedan temeljnim vrednotama kritičara (neovisnost, stručnost, iskrenost, umjetnička darovitost).⁶¹ U sredini u kojoj je zdušno djelovao težio je postaviti visoke stručne i umjetničke kriterije. Problematiku je zahvaćao složeno, raspravljajući o odgoju profesionalnih glazbenika, stvaralaštvu, repertoaru, izvedbi, glazbenoj publici i skladateljskom smjeru.

Svoj publicistički rad shvaćao je društveno odgovornim te je svakim napisom nastojao djelovati na prosvjećivanje publike. Prosvjetiteljski koncept kulture razvio je u okvirima marksističke ideologije. Markovac je predstavnik tipa »marksističke kritike«, idejno blizak A. Lunačarskom, a u Hrvatskoj je bez izravnih prethodnika. »Imperativ Markovčeva promišljanja glazbenoga fenomena jest integralan pristup: sociološko-estetsko-povijesno-psihološki.«⁶² Misao je temeljio na jasno postavljenim općim tezama, koje je naročito razradio u opsežnijim člancima.

Glavnom zadaćom kritike smatrao je utjecaj na stvaranje i odgoj nove publike (što se istaknulo već u radijskom djelovanju),⁶³ na oblikovanje umjetnika, umjet-

⁶¹ P. MARKOVAC: O zadaći i dužnosti muzičke kritike, u: A. Tomašek (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 65-68.

⁶² S. MAJER-BOBETKO: *Glazbena kritika na hrvatskom jeziku između dvaju svjetskih ratova*, 48.

⁶³ P. MARKOVAC: Muzika i društvo, u: A. Tomašek (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 23.

ničkog smjera te na umjetnički i društveni napredak. Oštro je kritizirao opće stanje glazbenoga života i »dezorijentiranost« publike i umjetnika.⁶⁴ Upravo je idejnu određenost i društvenu uvjetovanost pretpostavljao ostalim kriterijima u svim pitanjima glazbene umjetnosti.

Polazišna je teza da je umjetnost društveno uvjetovana, a kao neizostavni dio ljudskoga života u njemu sudjeluje odgojno i »istinitim prikazivanjem«. Glazba je »tendenciozna«, usmjerena na to da promijeni zbilju; ona služi zauzimanju stava, a ne užitku, a »jezik osjećaja« koji joj je imanentan treba upotrijebiti kao »sredstvo ideološke borbe«. ⁶⁵ S društvenom je povezana i teza o klasnoj uvjetovanosti glazbe, kao i njoj srodni pojmovi. »Napredna« glazba odgovara klasi u »usponu«, a »reakcionarna« glazba klasi u »padu«. Sukladno procesu oblikovanja klasa shvaća se i razvoj stilskih razdoblja u tri etape, kojima odgovara i određena vrsta glazbe: u etapi »uspona« glavno je »što« se izriče, u »zrelosti« je uz »što« važno i »kako« se izriče, a u etapi »pada« »kako« dominira nad onim »što«. ⁶⁶

Iako je glazbena djela ocjenjivao s pozicija tih teza, Markovac je u interpretaciji zahtijevao poznavanje tipičnih stilskih glazbenih obilježja, primjenjujući spoznaje relativno mlade znanosti o stilu. Iz njegovih napisa proizlazi da je slušanje glazbe povijesno promjenjiva kategorija, dok je trajnu vrijednost priznavao onim djelima koja su komunicirala s vremenom i društvom i koja su iznosila »opće«, a ne »subjektivno«.

Markovčev navod da je glazba »oduvijek bila izraz glavnih i temeljnih djela neke epohe« otkriva nam misao o njegovoj povijesno-estetičkoj koncepciji umjetnosti. ⁶⁷ Promišljajući povijesnu zbilju, svoje je djelovanje prepoznao u vremenu raspada građanske klase, a istodobno u vremenu početaka uzdizanja radničke klase, pa su i »građanska umjetnost« i stvaranje »radničke glazbe« bili osobiti predmeti Markovčeva interesa. Postavivši sociologijske kriterije kao nadređene, za nje ga je suvremena umjetnost glazba masa te je posebno govorio o »socijalnoj umjetnosti«, odnosno o »'socijalnom smjeru' u muzici«. Stoga je bio isključiv u vizijama glazbe svojega vremena i sredine: obrazložio je da će u prvom stadiju uspona novoga društvenog sloja tendencioznost ostvariti jedino vokalna glazba u malim zbornim formama, s »ispravnim tekstom« i odgovarajućom »aktivističkom glazbom«, jasna i logična, pristupačna i razumljiva širokim slojevima, ona koja će od-

⁶⁴ P. MARKOVAC: Potreba orijentacije, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 232-241. Pojam navodi u više tekstova, npr. P. MARKOVAC: Muzika i društvo, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 23; P. MARKOVAC: O zadaći i dužnosti muzičke kritike, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 66; itd.

⁶⁵ P. MARKOVAC: Radnička muzika, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 34-58.

⁶⁶ P. MARKOVAC: »Socijalni smjer« u muzici, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 29.

⁶⁷ P. MARKOVAC: Problem novije hrvatske muzike, u: A. TOMAŠEK (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, 231.

gojiti nove izvođače i novu publiku te je jedino takva »napredna«. ⁶⁸ Markovac je vidio uzore u istorodnim smjerovima u njemačkoj i u ruskoj glazbi.

Na planu smjera koji hrvatski skladatelji trebaju slijediti uporno se pozivao na realizam Modesta Petroviča Musorgskog, kao i Leoša Janáčka. ⁶⁹ Taj je uzor postavio i kao odgovor na »vruće« pitanje novonacionalnog smjera u hrvatskoj glazbi, koje je dominiralo u međuratnom razdoblju, a ideološki se zaoštrilo tridesetih godina. Smatrao je da će jedino skladatelj originalnih zamisli, idejne jasnoće i kritičkog poznavanja tradicije pronaći pogodne postupke kojima će »nepatvoreno prikazati stvarnost« naroda. No, u konačnici je izgovorio misao prema kojoj ciljevi glazbe nadilaze nacionalne te da su najveće osobe (navodi Bacha, Mozarta, Wagnera) »u svojoj muzici stopile karakteristike različitih naroda i upravo stoga zauzele toliko dominantan stav«. ⁷⁰ Svojim je stavom odgovorio i kakva je uistinu naša nacionalna tradicija, davši do znanja da »smo generacija koja stvara temelje i tradiciju«. ⁷¹ Ta postavka objašnjava zašto je propagirao ideje koje su vezane uz nacionalnu, odnosno općenito skladateljsku orijentaciju, kao i ishodišni *motus* ukupnoga Markovčeva aktivizma.

S obzirom na postavljene teze, Markovac je donosio vrednovanja pojedinih razdoblja i stvaralaštva pojedinih skladatelja, pa su neki sudovi ostali zatvoreni u kontekstu njegove ideološki uvjetovane misli. S druge strane, ostavio je mnoge pronicljive zaključke, poput onih da umjetnost izgrađuju velike ličnosti, a njih i stilove mnogi manji talenti, da su velike ličnosti ujedno i »stilska obratišta«, da je umjetničko djelo kao povijesno društveno određeno, ali kao ljudski čin individualno, da kritičar, koji ima »ulogu posrednika i propagatora«, u prosuđivanju treba uzeti u obzir kontekst (odnosno »psihološke pretpostavke naše sredine, individualitet i mentalitet našeg naroda«). ⁷²

Skladateljski rad

Kao skladatelj Markovac se javio 8. lipnja 1920. na koncertu Glazbenoga društva intelektualaca u Zagrebu obradbama narodnih napjeva za glas i glasovir (*Još ne sviti, Kiša pada*). ⁷³ Vokalne su mu se skladbe izvodile na radiju i snimale su se za *Edison Bell Penkala* i *His Master's Voice* (1928-1935), većina uz klavirsku pratnju Markovca, a zborovi i ansambli u izvedbi amaterskih sastava koje je kasnije vodio.

Prema popisima prijavljenih djela Hrvatskom autorskom društvu do 1940, opus mu broji 174 skladbe, od kojih je većina izgubljena, dok A. Tomašek na osno-

⁶⁸ P. MARKOVAC: »Socijalni smjer« u muzici, 30.

⁶⁹ P. MARKOVAC: Problem novije hrvatske muzike, 227-231.

⁷⁰ *Ibid.*, 231.

⁷¹ *Ibid.*, 231.

⁷² P. MARKOVAC: O zadaći i dužnosti muzičke kritike, 66.

⁷³ Popijevke je izveo tenor Josip Rijavec uz klavirsku pratnju Elvire Marsić.

vi pregleda izvora daje konačan popis od 191 skladbe u autorskoj zbirci *Sačuvana glazba*, u kojoj objavljuje njih 43.⁷⁴ Opus obuhvaća vokalna i vokalno-instrumentalna te instrumentalna djela. Prevladavaju zborovi (mješoviti, muški, ženski i dječji), brojne su pjesme za glas i klavir ili orkestar, prisutan je i niz vokalnih kvarteta uz klavir, a pisao je i djela za klavir te za mandolinski i tamburaški orkestar.

A. Tomašek razlikuje tri kategorije Markovčeva skladateljstva: kasnoromantičarsko usmjerenje, nacionalno-folklorno te od 1937. društveno angažirane skladbe, idejno usmjerene radničkoj amaterskoj glazbi.⁷⁵ U prvoj su skupini skladbe koje su nastale za vrijeme studija, danas izgubljene, među kojima je i atonalitetna klavirska minijatura *Klavierstück*. Uglazbio je i stihove M. Krleže i F. Galovića (nesačuvano). U drugoj su skupini obradbe narodnih napjeva (*Protuletje* za mješoviti zbor) ili skladbe koje su nadahnute narodnim napjevima (*Tavna noći* za muški zbor). Obradivao je i neke umjetničke skladbe (M. P. Musorgski, F. Schubert). U posljednjem razdoblju intenzivno piše društveno angažirane skladbe za radničke amaterske sastave (pjevačke zborove, mandolinske i tamburaške orkestre) s ciljem njihova umjetničko-političkoga odgoja. Najveći je broj (napisanih i sačuvanih) zbornih skladbi koje su namijenjene propagandi radničkog pokreta. Među njima su bili popularni muški zborovi *Dvanaest seljaka* i *Za šačicu riže* na stihove kineskog pjesnika Li Sung Fua i dr. Za istu svrhu prevodio je i obrađivao tekstove i glazbu »borbenih radničkih pjesmama« lijevo orijentiranih umjetnika poput Bertolta Brechta i Hannsa Eislera (*Pjesma rudara*, *Berači pamuka*). Skladanjem za »novu publiku« i svojim organizatorsko-dirigentskim djelovanjem (vidi poglavlje *Životopis*) Markovac se u praksi angažirao oko stvaranja »radničke glazbe«, o čemu je teorijski izlagao u svojim napisima. Upravo su društveno angažirani zborovi zbog političke podobnosti tiskani u nizu zbirki u Markovčevo vrijeme te u socijalističkoj poslijeratnoj državi. Radu je priložen popis zbirki u kojima su objavljene Markovčeve skladbe. Pridodana je i potvrđena malo poznata informacija da je skladba *Tavna noći* u prijevodu *Skr'bnja preznošč* objavljena u bugarskoj zbirci zborova *Junošeski drugar*.⁷⁶

⁷⁴ A. TOMAŠEK: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*, 129-135.

⁷⁵ *Ibid.*, 13-14.

⁷⁶ Na informaciji zahvaljujem Stefanki Georgievoj i Sanji Majer-Bobetko. Usp. i Rozalina SPASOVA – Stefanka GEORGIEJEVA: Unknown Letters of Jakov Gotovac, Boris Papandopulo and Josip Štolcer Slavenski in Boris Gaidarov's Archives (From the History of Bulgarian-Crotain Music Contacts between the 1920s and the 1940s), *Arti musices*, 42 (2011) 1, 21. Time je potvrđena i Tomašekova pretpostavka da je upravo zbor *Tavna noći* objavljen u bugarskom zborniku *Junošeski drugar*, koji je postavio prema bilješki objavljenoj u časopisu *Muzičar* br. 3 iz 1930. Usp. A. TOMAŠEK: *Sačuvana glazba*, 13.

Zaključna promišljanja

Markovac pripada razdoblju u kojem su djelovali istaknuti intelektualci u hrvatskoj kulturi, a njegov je rad na glazbenom području usporediv s idejnim radom prosvjetitelja istoga razdoblja i sa sociološki usmjerenim autorima u drugim zemljama. Najveći stručni doprinos ostvario je na polju glazbene publicistike djelujući kao glazbeni urednik na radiju te kao glazbeni pisac i kritičar u tisku. Značajno mjesto koje zauzima u povijesti hrvatske glazbe treba sagledati u cjelini s njegovim historijskim i ideološkim određenjem na jednoj strani te s obrazovanjem i intelektualizmom na drugoj strani.

Markovčeva temeljna polazišta bila su stvaranje općega temeljnog znanja kao preduvjeta za razumijevanje glazbene umjetnosti pa tek onda i za uživanje u njoj, obilježja koja su označila proces demokratizacije kulture, a koji je donio jednu od najvažnijih promjena u društvenom stavu prema umjetnosti. Vjera u čovjekovu promjenjivost, zamjena »apstraktnih« sadržaja jasnim i jednostavnim te »apstraktnih« pojmova »konkretnim« porukama, brisanje granice između »viših« i »nižih« predmeta znanja ili estetske ugone, analiza i raščlanjivanje sadržaja u cilju njegova razumijevanja, dostupnost i prenosivost kulturno vrijednoga sadržaja neke su značajke toga procesa, koje ističe i sociolog Karl Mannheim u eseju o demokratizaciji kulture iz 1933.⁷⁷

Markovčevo je djelovanje uvijek bilo društveno angažirano, a iz općeg prosvjetiteljskog i didaktičkog u dvadesetim godinama preraslo je uslijed lijeve političke opredijeljenosti u prosvjećivanje radničke klase u tridesetim godinama. I kao predstavnik marksističke misli, a napose kao muzikolog utemeljene stručnosti, znanja i angažmana otvorio je novo poglavlje u hrvatskoj muzikologiji, u kojoj mu pripada važno mjesto.

Hommage

Od 1945. godine Folklorni ansambl »Zagreb–Markovac« nosi ime Pavla Markovca, a od 1960. njegovo ime nosi i Glazbena škola Pavla Markovca u Zagrebu. Ulice Pavla Markovca nalaze se u Zagrebu i u Sisku. Na rodnoj kući P. Markovca u Berislavićevoj 17 u Zagrebu Kolektiv NIRO Radničke novine postavio je 1986. spomen-ploču.⁷⁸ Markovca je portretirao Mirko Uzorinac (crtež olovkom, Grafička zbirka NSK-a u Zagrebu), a u Glazbenoj školi Pavla Markovca nalazi se poprsje P. Markovca koje je izradio Grga Antunac.

⁷⁷ Karl MANNHEIM: *Eseji o sociologiji kulture*, Zagreb: Stvarnost, 1980.

⁷⁸ Vidi više u: Nada BEZIĆ: *Glazbena topografija Zagreba od 1799. do 2010. Prostori muziciranja i spomen-obilježja*, Zagreb: HMD, 2012, 291.

POPISI:

NAPISI PAVLA MARKOVCA KOJI SU SE KORISTILI U RADU:

- MARKOVAC, Pavao: *Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)* (disertacija, Beč, 1926); hrvatski prijevod Eva Sedak: Pavao MARKOVAC: Harmonijski jezik u djelima Modesta Petroviča Musorgskog (1839–1881), *Rad JAZU*, knj. 409, Zagreb: JAZU, 1988, 29-222.
- MARKOVAC, Pavao: Glazba gotike, *Književnik*, 1 (1928) 7, 252-255.
- MARKOVAC, Pavao: Ludwig van Beethoven, *Radio vjesnik*, 1 (20. 3. 1927) 27, 517.
- MARKOVAC, Pavao: Na prvom mjestu (sa Z. Grgoševićem), *Muzička revija*, 1 (1932) 1, 2 i 3.
- MARKOVAC, Pavao: O glazbenom radu Radiostanice u prvoj godini, *Radio vjesnik*, 1 (15. 5. 1927) 36, 689-690.
- MARKOVAC, Pavao: Opaske uz pitanje demokratizacije kulture, *Nova riječ*, 3 (1938) 92, 6.
- MARKOVAC, Pavao: Problem muzičkog odgoja putem radija, *Riječ*, 24 (25. 1. 1928) 297, 6.
- MARKOVAC, Pavao: Sergej Prokofjev, *Radio vjesnik*, 2 (1927) 5, 62.
- MARKOVAC, Pavao: Situacija evropske muzike, *Riječ*, 27 (3. 10. 1931) 39, 10-13.
- MARKOVAC, Pavao: Tolstoj i muzika, *Riječ*, 24 (1928) 220, 3-4.
- TOMAŠEK, Andrija (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1957.

POPISI NAPISA PAVLA MARKOVCA OBJAVLJENI SU U:

- TOMAŠEK, Andrija (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1957, 273-276.
- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac. Čovjek i djelo*, Zagreb: Radničke novine, 1983, 145-159.

SKLADBE PAVLA MARKOVCA KOJE SU TISKANE U ZBIRKAMA:

- ***: *Nova pjesma*, br. 2, Zagreb: Kulturno-prosvjetno odjeljenje Zemaljskog odbora J. S. R. N. J. za Hrvatsku, 1946.
- ***: Za I četvrt 1928, *Glazbeni dar Saveza hrvatskih pjevačkih društava*, [sv. 6]; Zagreb: Savez hrvatskih pjevačkih društava, 1928.
- ***: *Zborovi*, sv. 5, 1948.
- APIH, Milan [et. al.] (ur.): *Vstanite sužnji. Zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta*, Ljubljana: Založba Borec, 1976.
- CURL, Ivan (ur.): *Naša pjesmarica*, Zagreb: Ivan Curl, 1936.
- CURL, Ivan (ur.): *Radničke revolucionarne pjesme*, I. i II. izdanje, Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 1959. i 1971.
- DEVČIĆ, Natko [et. al.] (ur.): *Pjesme borbe: za mješoviti zbor*, Zagreb: Muzička naklada Hrvatske, 1945.
- GAIDAROV, Boris (ur.): *Junošeski drugar*, br. 10, Lom, 1930, 13-15.
- MARKOVAC, Pavao: Obradbe narodnih pjesama za muški zbor, *Hrvatska narodna pjesma* (Zagreb) 1 (1926) [6] (XII).

- MODRIJAN, Slavko (ur.): *Zbirka muških zborova: za osmogodišnje škole i gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 1952.
- ŠPOLJAR, Zlatko (prir.): *Izabrane pjesme – dječjački ili ženski zborovi*, Zagreb: Narodna knjižnica, [s. a.].
- TIJARDOVIĆ, Ivo (ur.): *Album zborova iz borbe i obnove*, Zagreb: Muzička naklada, 1957.
- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*. Zagreb: HDS – Cantus, 2007.
- VESANOVIĆ, Ante (ur.): *Padaj silo. Zbornik revolucionarnih pjesama*, sv. 1, Split: Književni krug, 1986.
- VUKOSAVLJEV, Sava (ur.): *Proleter i svih zemalja, živjeli!; ženski zbor uz tamburaški orkestar*, Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, [1979].
- ZAVRŠKI, Josip – ŽUPANOVIĆ, Lovro (ur.): *Mi smo sretno pokoljenje; udžbenik za pjevačke zborove VII. i VIII. razreda osnovne škole*, Školska knjiga, 1960. i 1964.
- ZAVRŠKI, Josip (ur.): *Izbor skladba za dječje zborove; priručnik za nastavnike glazbenog odgoja*, Zagreb: Školska knjiga, 1980.

POPISI SKLADBI PAVLA MARKOVCA OBJAVLJENI SU U:

- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac. Čovjek i djelo*, Zagreb: Radničke novine, 1983, 159-162.
- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*, Zagreb: HDS – Cantus, 2007, 129-134.

LITERATURA:

Glazbeni vjesnik, 1927-28.

Radio vjesnik, 1926-28.

Radio Zagreb, 1928-29.

***: *Hronologija Radničkog pokreta i SKJ 1919-1979*, Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju, 1980.

***: Macanović, Hrvoje. *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*, 2020, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37807>> (30. 9. 2020).

***: Markovac, Pavao (Ebenspanger), *Židovski biografski leksikon* (online radna verzija), <<https://zbl.lzmk.hr/?p=1229>> (18. 9. 2020).

ANDREIS, Josip: Adler, Guido, *Muzička enciklopedija*, sv. 1, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, 9.

BEZIĆ, Jerko: Spontani i organizirani glazbeni život na selu u Hrvatskoj, u: Ivan Supićić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 89-97.

BEZIĆ, Nada: *Glazbena topografija Zagreba od 1799. do 2010. Prostori muziciranja i spomen-obilježja*, Zagreb: HMD, 2012.

BRLOBUŠ, Krešimir: Markovčeva doktorska disertacija o harmoniji u djelima Musorgskog, *Novi Omanut*, 16 (2003) 59 (VII-VIII), 2-3.

CURL, Ivan: Sjećanje na Pavla Markovca, *Kulturni radnik*, 9 (1956) 5/6, 88-91 (notni prilog: *Dvanaest seljaka*, str. 91).

- CURL, Ivan: Život i rad dra Pavla Markovca, *Kulturni radnik*, 4 (1951) 2, 102-106 (notni pri-log: *Za šačicu riže*, str. 104).
- DEVČIĆ, Natko: Harmonijsko-analitički postupci u doktorskoj disertaciji »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)« Pavla Markovca, *Rad JAZU*, knj. 409, Zagreb: JAZU, 1988, 19-27.
- GRAF, Milan (M. G.): Vokalni koncerat Glazbenog društva intelektualaca, *Novosti*, 15 (11. 2. 1921) 41, 2.
- HERCIGONJA, Nikola: Sjećanje na Pavla Markovca, *Zvuk*, 5 (1959) 30, 453-456.
- HERCIGONJA, Nikola – ANDREIS, Josip: Musorgski, Modest Petrovič, *Muzička enciklopedija*, sv. 2, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1974, 631-634.
- IVEKOVIĆ, Mladen: *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945*, sv. 1, Zagreb: Naprijed, 1970.
- JURKIĆ SVIBEN, Tamara: *Glazbenici židovskoga podrijetla u sjevernoj Hrvatskoj od 1815. do 1941. godine*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, 2016.
- KOS, Koraljka: Hrvatska glazba između dva svjetska rata u svjetlu muzikološko-publicističke misli Pavla Markovca, u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 9-39.
- KOS, Koraljka: Tijardović, Ivo, *Muzička enciklopedija*, sv. 3, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1977, 575-576.
- LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ, Nataša: Demokratizacija glazbe u dioničarskom društvu Radio-Zagreb i Prosvjetiteljske vizije Pavla Markovca, radijske emisije u ciklusu Glazba na radiju – između odgoja i politike, ciklus Život glazbe (ur. Jana Haluza), Treći program Hrvatskoga radija, emitirane 21. svibnja i 16. srpnja 2004.
- MACANOVIĆ, Hrvoje: Dr Pavao Markovac, prvi urednik muzičkog radio-programa u Jugoslaviji, *RTV teorija i praksa* (Beograd), 1 (1979) 17, 53-66.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: *Glazbena kritika na hrvatskom jeziku između dvaju svjetskih ratova*, Zagreb: HMD, 1994.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: Neki estetski momenti u Markovčevim napisima o glazbi, u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 63-71.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: Pavao Markovac – beskompromisni glazbeni kritičar, *Ha-Kol*, (2012) 127, 34-36.
- MANNHEIM, Karl: *Eseji o sociologiji kulture*, Zagreb: Stvarnost, 1980.
- MIDŽIĆ, Seadeta: Znanstveni skup u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca, *Zvuk*, 25 (1979) 1, 98-100.
- NOVAK, Viktor (V. N.): Koncerat Glazbenog društva intelektualaca, *Jutarnji list*, 9 (10. 6. 1920) 3005, 3-4.
- SPASOVA, Rozalina – GEORGIEJEVA, Stefanka: Unknown Letters of Jakov Gotovac, Boris Papandopulo and Josip Štolcer Slavenski in Boris Gaidarov's Archives (From the History of Bulgarian-Croatian Music Contacts between the 1920s and the 1940s), *Arti musices*, 42 (2011) 1, 5-35.
- St. (Ivo Stern?): O radu naše stanice uopće, *Radio glasnik*, 1 (24. 4. 1926) 2.

- SUPIČIĆ, Ivan (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979.
- SUPIČIĆ, Ivo: Markovčeve koncepcije stila u glazbi. u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 73-87.
- TOMAŠEK, Andrija: Borbeni Orfej, *Kaj*, 12 (1980) 4, 67-80.
- TOMAŠEK, Andrija: »Muzička revija« – kritičko ogledalo svojega (kriznog) vremena, u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 81-87.
- TOMAŠEK, Andrija: Pavao Markovac, *Rad JAZU*, knj. 337. Zagreb 1965, 161-198.
- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac. Čovjek i djelo*, Zagreb: Radničke novine, 1983.
- TOMAŠEK, Andrija: *Pavao Markovac: Sačuvana glazba*, Zagreb: HDS – Cantus, 2007.
- TOMAŠEK, Andrija: Pavao Markovac o stotoj godišnjici rođenja – pregalac i svjedok svoga doba, *Novi Omanut*, 16 (2003) 59 (VII-VIII), 1-2.
- TOMAŠEK, Andrija: Revolucionar i borac Pavao Markovac, *Zvuk*, 4 (1958) 15/16, 195-198.
- TOMAŠEK, Andrija (ur.): *Dr. Pavao Markovac: Izabrani članci i eseji*, Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod, 1957, 5-13.
- TURKALJ, Nenad: Pavao Markovac i njegovo djelo, *Narodni list*, 9 (26-27. 7. 1953) 2518, 8.
- VONČINA, Nikola: Radio Zagreb 1926–1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, u: Marko Lehpamer (ur.): *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, br. 13, Zagreb: Radio Zagreb, 1986.
- ZLATIĆ, Slavko: Udio Pavla Markovca (1903-1941) u podizanju muzičke kulture radničke klase, u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 5-8.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: Pavao Markovac (1903-1941) i njegova doktorska disertacija »Die Harmonik in den Werken Modest P. Mussorgski's (1839–81)« u svom vremenu i danas, *Rad JAZU*, knj. 409, Zagreb: JAZU, 1988, 9-17.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: Tri priloga spoznavanju znanstveniškog i skladateljskog lika Pavla Markovca, u: Ivan Supičić (ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 75. godišnjice rođenja Pavla Markovca (1903-1941): Zagreb, 16-17. studenoga 1978.*, Zagreb: JAZU, 1979, 41-62.

Summary

PAVAO MARKOVAC (1903-1941) – A MUSICAL ENLIGHTENER BETWEEN TWO WORLD WARS (ON THE 80TH ANNIVERSARY OF HIS DEATH)

Pavao Markovac (1903-1941) was one of the most active cultural workers between the two world wars in Croatia. After acquiring a doctoral degree in musicology in Vienna in 1926 (*Die Harmonik in den Werken M. P. Musorgski's (1839-81)*), he returned to Zagreb and by 1941 he developed a wide range of activities: as a music editor at the radio station, musical writer and critic, musician, composer and artistic director of several amateur ensembles within the socialist labour movement, which he joined around 1932.

Markovac's activity was always socially engaged; from a generally enlightening and didactical position, it gradually expanded to the enlightenment of the working class in accordance with his left political intentions. The article follows this path through the main areas of Markovac's activity, scientific, radio work and journalism, composition, as well as organizational endeavours and conducting. The article brings an overview of Markovac's life and work, and special attention is given to his musicological significance, which is, following his bibliography, marked by Marxist ideology and sociological approaches. With his work, Markovac occupies the key position in Croatian musicology between the two World Wars.

As the most important results of Markovac's dissertation, the academician Natko Devčić points out Markovac's overall comprehension of harmony and tonality, especially the phenomenon of blurring the tonal plans; a new approach to dissonant intervals in connection with the process of gradual emancipation of dissonance and announcement of later impressionistic harmonic procedures; and a psychologic characterization of characters and dramatic situations by means of harmonic language.

As the first music editor at the radio station, since the end of 1926, intensively in 1927, partly during 1928 and probably partly in 1929, Markovac enlightened his audience with selected musical programmes and renderings of music in educational broadcasts and cycles. In his radio broadcasts he laid out clear goals of musical education and thematized the issue of the democratization of music. Alongside the milestones of musical literature, he especially nourished Slavic repertoire and works of Croatian composers. His method of presentation leaned towards the overall social-historical-cultural-aesthetical-psychological interpretation.

His extensive public writing, which he intensively developed between 1927 and 1941 in more than 600 articles published in various periodicals, comprises concert critiques and notes on repertoire policy, portraits of contemporary Croatian composers and reviews of their works (especially world premieres), essays, studies and treatises, and includes social, stylistic, aesthetic, ethnomusicological and themes of national identity in music. Markovac is a representative of Marxist criticism without direct predecessors in Croatia. The main theses he emphasized were: art is socially and class conditioned; music is tendentious; music as a language of emotions has to be exploited as a mean of ideological struggle; listening to music is a historically shifting category. Markovac's special areas of interest were »social direction« in music and »music for the working class«. In his interpretations he insisted on understanding typical characteristics of musical styles and he applied Guido Adler's relatively new methods of style-criticism.

The important place Pavao Markovac occupies in Croatian musicology should be viewed including all his historical and ideological determinations, as well as his education and intellectualism.